

UDK:821.512.133-1'06:398(043.3)

Zilola ESHANOVA,
Andijon davlat universiteti doktoranti,
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
E-mail: z_eshanova@mail.ru

Chirchiq DPI dotsenti, f.f.d. A.R.Davlatova taqrizi asosida

FOLKLOR SINTEZI ILMIY-NAZARIY MUAMMO SIFATIDA

Annotatsiya

Mazkur maqolada badiiy sintez turlaridan biri bo'lgan folklor sintezi ilmiy-nazariy muammo sifatida o'rganilgan. Xususan, unda sintez atamasi talqinlari hamda badiiy sintezning o'ziga xos xususiyatlari jahon va o'zbek olimlarining nazariy qarashlari berilgan nazariy-metodologik manbalarga tayangan holda yoritilgan. Maqolada istiqlol davri o'zbek she'riyatida turlararo sintez, janrlararo sintez, mifologik qarashlar sintezi, an'analar sathidagi sintez jarayonlari kuzatilayotgani va bu estetik hodisani yoritish yetakchi tamoyilga aylanib borayotgani haqidagi xulosalar berilgan.

Kalit so'zlari: sintez, san'atlararo sintezi, badiiy sintez, folklor sintezi, sinkretizm, folklor an'analari, sintezlashgan folklorizmlar, stilizatsion folklorizmlar.

СИНТЕЗ ФОЛЬКЛОРА КАК НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация

В данной статье фольклорный синтез, являющийся одним из видов художественного синтеза, исследуется как научно-теоретическая проблема. В частности, в ней освещены трактовки термина синтез и особенности художественного синтеза с опорой на теоретико-методологические источники, обеспечивающие теоретические взгляды мировых и узбекских ученых. В статье сделаны выводы о том, что в узбекской поэзии периода независимости наблюдается межвидовой синтез, межжанровый синтез, синтез мифологических взглядов, процессы синтеза на уровне традиций, а освещение этого эстетического явления становится ведущим принципом.

Ключевые слова: синтез, междухудожественный синтез, художественный синтез, фольклорный синтез, синкретизм, фольклорные традиции, синтезированные фольклоризмы, стилизованные фольклоризмы.

SYNTHESIS OF FOLKLORE AS A SCIENTIFIC-THEORETICAL PROBLEM

Annotation

In this article, folklore synthesis, which is one of the types of artistic synthesis, is studied as a scientific-theoretical problem. In particular, relying on the theoretical and methodological sources that provide the theoretical views of world and Uzbek scientists, the interpretations of the term synthesis and the specific features of artistic synthesis are highlighted in it. In the article, the conclusions are given that interspecies synthesis, intergenre synthesis, synthesis of mythological views, synthesis processes at the level of traditions are being observed in the Uzbek poetry of the independence period, and the illumination of this aesthetic phenomenon is becoming a leading principle.

Key words: synthesis, inter-art synthesis, artistic synthesis, folklore synthesis, syncretism, folklore traditions, synthesized folklorisms, stylized folklorisms.

Kirish. Badiiy sintez shakli bo'lgan folklor sintezini, mifopoetik badiiy sintezni ilmiy-nazariy muammo sifatida o'rganish adabiyotshunoslik oldida turgan dolzarb masalalardan biridir. **Sintez** (yunoncha synthesis — birikuv, qo'shiluv, hosil qilish) turli elementlarning birikuv, obyektning tomonlarini bir butunlikka (sistema – tizim) bog'lash bo'lib, u amaliy faoliyatda ham, bilish jarayonida ham qo'llaniladi. Sintez istilohining turli adabiyotlarda “ gr. σύνθεσις – biriktirish, qatlamoq, bog'lash va συν – birgalikdagi harakat, sheriklik, θέσις – tartibga solish, joylashtirish va taqsimlash so'zlaridan olinganligi, turli elementlarni butun holga keltirish va birlashtirish jarayoni deb tushunilishi”, “... obyektning turli elementlari va tomonlarini sistem butun holda birikuv” ekanligi, real borliqdagi moddiy holda tafakkurga xos barcha narsalarning yagona yaxlitlikda, tugallikda voqe bo'lishini bildirishi[1] aytiladi.

Bizga ma'lumki, san'atning nafis san'at va amaliy san'at kabi turlarida ham sintez hodisasi uchraydi. San'atlar

sintezi tushunchasi sifat jihatdan yangi badiiylik yaratishni nazarda tutadi. S.s.da har biri o'zining cheklangan ifoda va tasviriy imkoniyatiga ega bo'lgan san'atlar birlashuvi natijasida ifodasi beqiyos yangi badiiy asar yuzaga keladi.[3] San'atlar sintezi ilmiy-nazariy muammo bo'lib, u ikki xil usulda shakllanadi. Birinchisi, san'at turlarining o'zaro birikuv asosida yuzaga keladi. Masalan, me'morchilik, rassomlik va haykaltaroshlik san'atlari sintezi asosida dunyoga mashhur arxitektura yodgorliklari yaratilgan. Ikkinchisi esa, bir san'at ichidagi turli xil hodisaning birlashuvidan hosil bo'ladi. Masalan, musiqa san'atida pop va rok musiqasi yoki estrada va xalq qo'shiqlari uyg'unligida yaratilgan asarlar ayni shunday sintez jarayoni natijasidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. N.K.Rerix: “... sintez reflekslar, hissiy bilish yoki intuitsiya orqali amalga oshadimi, buning farqi yo'q. U murakkab qatlamli va oddiy zarurat tufayli ham sintez sodir bo'ladi... Xuddi ma'lum bir tushni ko'rishni talab qilish mumkin bo'lmaganidek, sintezni

ham majburlab amalga oshirib bo'lmaydi... Sintezning butun go'zalligi uning yurak bilan bog'liqligidir"[4], deydi. Ana shunday inson qalbi orqali yuzaga keladigan san'atlar sinteziga adabiyot va boshqa san'at turlari qorishuvi asosida yuzaga keluvchi badiiy sintez ham kiradiki, bu borada jahon va o'zbek adabiyotshunosligida turli fikrlar mavjud.

G.Imomova sintez hodisasining murakkabligini ta'kidlar ekan, uning tabiatini ikki qismga: tabiiy va inson ongida yuzaga keladigan sintezga bo'lib o'rganadi hamda tabiiy sintezda tabiat qonuniyatlari belgilovchi bo'lsa, inson aqli, bilimi va hissiy boyligi birikib, biror fikr yoki g'oyani yaratadi. Inson aqli bilan hisning turlicha nisbatlarda sintezlanishi oqibatida ilmiy yoki badiiy g'oya, binobarin, asar yaratiladi [5] degan xulosaga keladi. Yuqoridagi fikrlardan badiiy sintez mazmunan turli ko'rinishdagi, ikki xil asosga egaligi aniq ko'rinish turgan hodisalar qorishuvi asosida shakllangan badiiy yaratq ekan, degan xulosaga kelamiz.

Badiiy sintez estetik hodisa bo'lib, uning adabiyotshunoslikdagi mohiyati haqida ham turli talqinlar mavjud. Badiiy sintezga boshqa san'at turlari, xususan, rassomlik va rangtasvir san'atining badiiy asar bilan o'zaro aloqalari asosida yuzaga chiquvchi hodisa sifatida qarash. G.E.Lessing, N.Dmitreva, N.K.Rerix, K.Pigarev, Yu.Borev, B.I.Yarxo, D.Quronov, S.Quronov, N.Tursunova, F.Abdulhayevalarning ishlarida ana shunday talqinlar kuzatiladi.

Badiiy sintezni turli ijtimoiy muhitlardagi intellektlar, an'analar sintezi sifatida bilish, badiiy sintezni jahon adabiyoti, mumtoz adabiyot va folklor an'analari qorishuvi yoki adabiyot va folklorga xos an'analarning birikuvi natijasi sifatida talqin qilish. Bunday talqinlar Ya.Elsberg, I.I.Kondrashova, G.Imomova, N.Jabborov, Sh.Davronova, G.Muhammedovalarning tadqiqot va maqolalarida ko'zga tashlanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbek adabiyotshunosligida badiiy sintezning yuqoridagi talqinlari mavjud va ular nazariy muammo sifatida turli tadqiqotlar obyekt sifatida o'z yechimini topmoqda [6]. Bizning tadqiqotimizda esa adabiyot va folklor sintezini ilmiy muammo sifatida o'rganish maqsad qilinganki, folklor sintezi badiiy sintezning bir shakli sifatida unga xos ayrim xususiyatlarni o'zida aks ettiradi. Ushbu dolzarb vazifani amalga oshirish uchun folklor sintezi muammosi yoritilgan mavjud nazariy adabiyotlardagi fikrlar tavsiflanadi, sharhlanadi. Mavzuni yoritishda tavsiflash, germenevtik tahlil va talqin metodlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Adabiyotshunos olim D.Quronov she'riyatning musiqa bilan, rangtasvir san'atining, xususan, uning portret va peyraj janrlarining nasr va she'riyat bilan, adabiyotning kino san'ati bilan aloqalari borasida fikr yuritadi va "... hozirgi adabiyotda ifodaning boshqa san'at turlariga xos unsurlari, usul va vositalarini o'zida mavjudlari bilan uyg'unlashtirish – *badiiy sintez* hodisasi keng kuzatiladi"[7], deydi. Olimning bu nazariy qarashlarida badiiy sintezga badiiy asarning boshqa san'at turlari bilan uyg'unlashuvi asosida yuzaga chiquvchi estetik hodisa sifatida yondashilmoqda.

N.Tursunova o'z tadqiqotida sintez istilohini kino va folklor san'ati qorishuviga nisbatan ishlatadi va "“Tohir va Zuhra” dramasi o'zbek eposi badiiy transformatsiyasining o'ziga xos ko'rinishi bo'lib, ijodkor epik asar mohiyatini sintezlashtirish asnosida yangi asar yaratish jarayonida folklorga xos xalqona ohang va ishqiy-romanik uslubni saqlagan holda bu an'anaviy syujetni o'ziga xos motivlar va ramziy talqinlar bilan boyitishga erishgan"[8] degan xulosaga keladi. Bunda e'tibor qaratish kerak bo'lgan ikki nuqta muhim bo'lib, birinchisi, tadqiqotchi tilga olgan drama va epos transformatsiyasi bo'lsa, ikkinchisi epik asar mohiyatini

sintezlashtirishdir. N.Tursunova urg'ulagan har ikki holat ham aslida drama va epos sintezidir. Demak, olimaning yuqoridagi tadqiqotida ham badiiy sintez san'atlararo sintez sifatida o'rganilgan.

Ya.Elsberg rus realizmida an'analar sintezi masalasini Gogolning "O'lik jonlar" asari talqinlari asosida tekshirar ekan "... bu buyuk asarning betakror o'ziga xosligi, ildizlari va madaniy hamda ma'naviy hayot bilan aloqasi, jahon adabiyotining ijodiy uslub va usullarini rivojlantirishdagi aloqasini har tomonlama o'rganish bilan sintezni aniqlash mumkin" [9], deydi. Yuqoridagi fikrlardan ko'rish mumkinki, g'oyaviy-estetik sintez ma'naviy va madaniy hayot, jahon adabiyotidagi ijodiy uslublar asosida yuzaga chiqadi.

G.Muhammedova badiiy sintez haqida: "Adabiyotda ham bu tushuncha yaqin bir-necha yildan buyon mavjud bo'lib, ikki xil ma'noni ifodalaydi. Birinchisi, biror badiiy asar ustidan qilingan umumiy qissadan hissa tarzidagi xulosalar, ikkinchisi ikki xil yot tushunchaning yonma-yon qo'llanilishi, birikuviga nisbatan aytiladi"[10], - deydi. Olima maqolasida xalq dostonlari va musiqa, xalq qo'shiqlari sintezi masalasiga e'tibor qaratadi. Bu maqolada e'tibor qaratiladigan ikki jihat mavjud bo'lib, birinchisi, musiqaning dostonlar bilan aloqasi badiiy sintezning ilk tipi bo'lgan sinkretizm hodisasi ekanligidir. Darhaqiqat, folkloridagi doston va qo'shiqlar sinkretik janr bo'lib, ushbu janrlar musiqa, raqs va badiiy matnning birlashuvi asosida yuzaga keladi. Ikkinchi jihat esa, xalq dostonlari kompozitsiyasida xalq qo'shiqlaridan namunalari keltirish bo'lib, bu sintez hodisasi emas, balki bir janrning ikkinchi janr ichida kelishi, ya'ni folkloridagi janrlararo munosabat masalasidir.

Shu o'rinda sinkretizm so'ziga to'xtalib o'tish zarurati tug'iladi. Sinkretizm farqlanmaslik, "san'atning qadimiy, hali turlarga xos xususiyatlari shakllanmagan paytdagi birlashgan shakli"[11] ekanligi, "ibtidoiy jamiyatda san'at sinkretik ravishda rivojlanganligi, ibtidoiy jamiyatda adabiyot falsafa, mifologiya bilan aralash holda bo'lganligi" [12], "insoniyat ilk davridagi hali ajralmagan, alohida rivojlanmagan madaniyat shakli, masalan, musiqa, qo'shiq, she'r va raqs xali bir-biridan ajralmagan holati, organik bo'lmagan turli elementlarning birikuvi, masalan, so'nggi antik davrdagi turli kult va e'tiqodlar (religiya) tizimining qorishiq holda yashashi"[13] deya e'tirof etilgan. Demak, yuqoridagi fikrlardan sinkretizm sintezning ilk shakli bo'lib, u ibtidoiy jamiyatdagi turli san'atlarning birgalikda yashashi va rivojlanishidir, degan xulosaga kelamiz. Sinkretizm sintezning ilk shakli ekan, adabiyot va folklor san'atlari sintezida qaysi biri dominantlik qiladi, degan haqli bir savol tug'iladi. Ayni shu masalaga B.I.Yarxonning "Aniq adabiyotshunoslik metodologiyasi" asarida e'tibor qaratilgan bo'lib, unga ko'ra badiiy sintez tarkibiy qismlaridan biri asarda dominantlik qiladi [14]. Adabiyot va folklor san'atlari sintezida folklor tobeklik, adabiyot san'ati esa hokimlik maqomida bo'ladi, ya'ni ijodkorning g'oyaviy-estetik konsepsiyasini yuzaga chiqarishda folklorga xos jihatlardan ijodiy foydalanilgani bois adabiyot dominantdir.

N.Jabborov mumtoz adabiyot an'analarning A.Oripov she'riyatiga sintezlashuv jarayonlarini tekshirar ekan, turli adabiy an'analarning keyingi davr ijodkorlari ijodiga sintezlanishi natijasida vorisiylikning yuzaga chiqishiga nisbatan poetik sintez so'zini qo'llaydi [15]. Olimning ushbu maqolasiga asoslanib, poetik sintez nafaqat mumtoz adabiyot an'analari doirasida, balki folklor an'analari asosida ham yuzaga chiquvchi ijodiy jarayon ekanligini aytish mumkin.

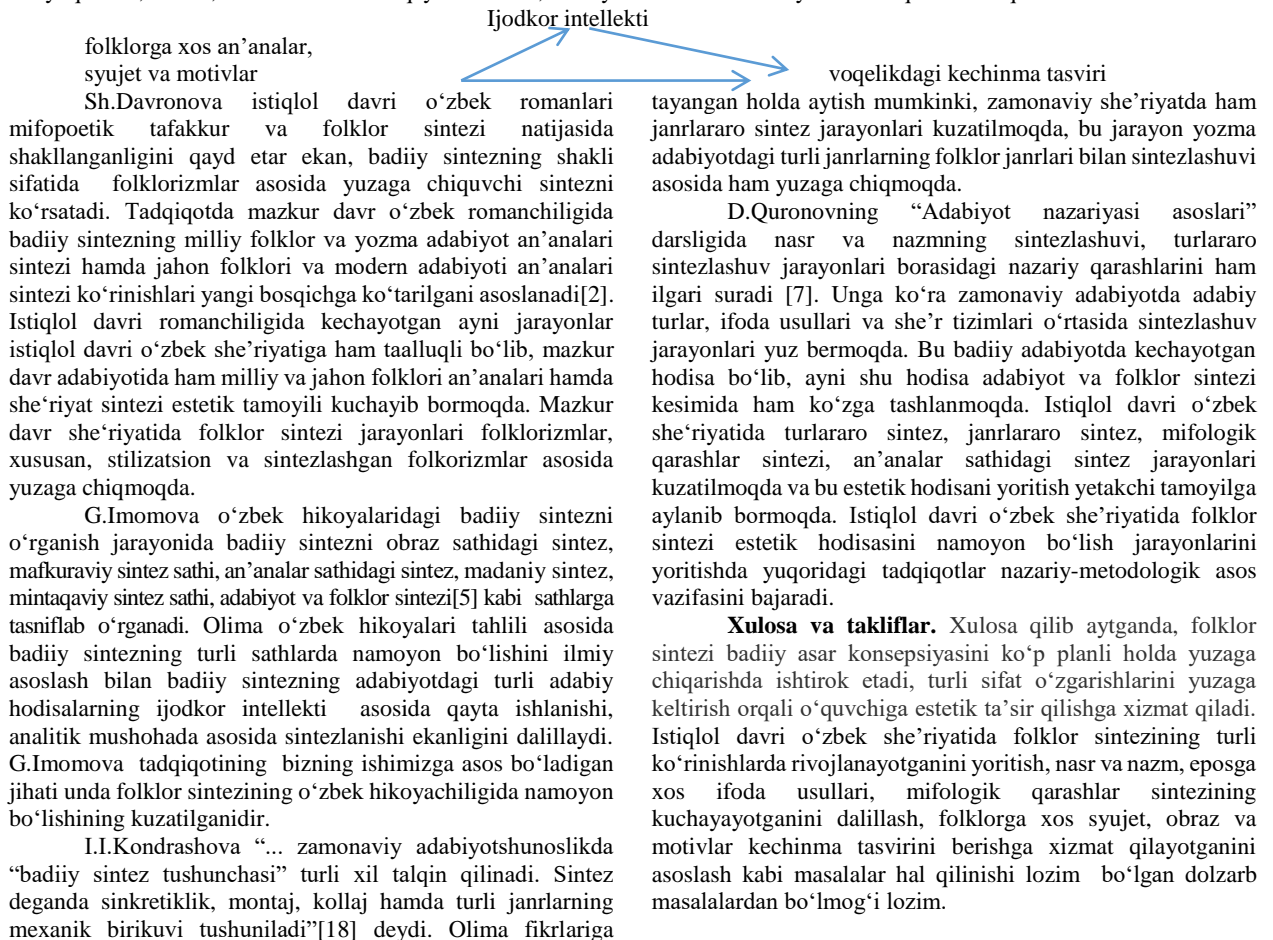
Adabiyotshunoslikda ruboiyning avvalgi baytlarida berilgan fikrning xulosasi o'laroq shakllangan so'nggi baytiga nisbatan hamda tahlil jarayoni davomida ajratilgan qismlarni yana birlashtirish va tahlil jarayonidagi fikrlarni umumlashtirishga asoslangan bosqichga nisbatan ham sintez

termini ishlatiladi. Shuningdek, ijodiy jarayonning o'zi badiiy tafakkurning bilish, tahlil qilish va sintez bosqichlaridan iborat bo'lib, biz bu haqda quyida batafsil to'xtalamiz.

Adabiyot va folklor sintezi qadimdan mavjud bo'lgan jarayon bo'lib, turli davrlarda turlicha namoyon bo'ladi. Eng qadimgi adabiy yodgorliklar va epos sintezi munosabati haqida N.Rahmonov: "Eposlar yodnomalar uchun murakkab adabiy sintez komponentlaridan biri bo'lib xizmat qiladi. Adabiy sintez yodgorliklarning butun tarkibida bor" [16] – deydi. Eng qadimgi turkiy adabiyot folklor zaminida, folklor sintezi asosida shakllanishining o'zi folklor sintezining turli davrlar adabiyotida yetakchi tamoyil sifatida muhim ahamiyat kasb etishini anglatadi.

Ijodkor tomonidan badiiy yaratq yaratish jarayonining o'zi sintez hodisasi orqali yuzaga chiqadi. Bu haqda adabiyotshunos olim H.Umurov: "... hayotiy haqiqatdan badiiy haqiqat yaratadi; hayotiy fakt va hodisalarni o'zining ruhiy laboratoriyasida "qaynatishi", ishlashi, sintezlashtirishi... zarur" [17], deydi. Olim bu o'rinda ijodiy jarayonning o'zi sintez ekanligini ta'kidlar ekan "yozuvchi ongida ma'lum bir hayot hodisasining alomatlarini to'planadi. U ana shu hayot hodisasiga hamohang bo'lgan ko'rgan-bilganlarini, boshidan kechirgan kechinmalarini, xotira va shaxsiy tajribasidagi hodisalarni u bilan sintezlashtirishini" [17] ta'kidlaydi. Bundan ko'rinadiki, badiiy asar ijodkor intellekti va hayotiy materialining sintezi o'laroq paydo bo'lar ekan. Darhaqiqat, ijodiy jarayon badiiy tafakkurning bilish, tahlil qilish va sintez bosqichlarida yuzaga chiqadi. Bu o'rinda e'tibor qaratadigan uch jihat mavjud bo'lib, bular tasvirlanishi kerak bo'lgan hayot hodisasi, yozuvchi shakllangan muhit (u yashagan davr, xotira va shaxsiy tajribasidagi hodisalar) va badiiy asardir. Badiiy asar tasvirlanishi kerak bo'lgan hayot hodisasining yozuvchi dunyoqarashi, bilimi, intellekti asosida qayta ishlanib, badiiy

g'oyaga aylanish jarayonidir. Bu jarayonda ijodkor shakllangan muhit (ijtimoiy va adabiy) ahamiyatlidir. Ya'ni ijodkor xalq orasida yashaydi, uning qadriyatlarini, urf-odatlarini, og'zaki ijodi asosida uning dunyoqarashi shakllanadi, ya'ni bilish bosqichi bevosita ijodkor yashagan etnomadaniy kontekst bilan uzviy aloqadorlikda kechadi. Shuningdek, bilishning keyingi jarayonlarida ijodkor intellekti Sharq va G'arb adabiyoti an'analari asosida shakllanadi va ana shu komponentlarning yozuvchi ongida tahlil qilinishi, hayotiy material bilan sintezlanishi natijasida badiiy asar yaratiladi. Bu o'rinda e'tibor qaratadigan jihat etnomadaniy kontekst bo'lib, u xalq og'zaki ijodi namunalari, mifologik qarashlari, urf-odat va an'analari, marosimlardan iborat. Ijodkor ijod jarayonida ana shu etnomadaniy kontekstni yuzaga chiqaruvchi omillardan beixtiyor foydalanadi. Faqat bu o'rinda ijodkorning ana shu etnomadaniy kontekstdagi omillardan qay darajada foydalanish masalasi bor. Har qanday ijodkor intellekti etnomadaniy kontekst zaminida shakllanar ekan, undan foydalanishi tabiiy. Biroq uning nisbati boshqa omillarga qaraganda ozroq yoki ko'proq bo'lishi mumkin. Demak, ijod jarayonida hayotiy materialni badiiy g'oyaga aylantirishda folklor an'analari, motiv va obrazlari, mifologik qarashlari, urf-odat va marosimlariga xos jihatlardan foydalanish folklor sintezidir. Folklor sintezi folklorga xos an'analarning, unga xos motiv va syujetlarning, obrazlar va mifologik qarashlarning ijodkor ongida sintezlashuvi asosida yaratilgan badiiy asarlarda namoyon bo'ladi. Bunda ijodkor intellekti, folklorga xos an'analari, asarlar, syujet va motivlar hamda mavjud voqelikdagi kechinma tasviri birlashadi, ya'ni ijodkor intellekti folklorga xos uslub, usul, syujet, janr va mifologik qarashlarni ma'lum bir ijtimoiy muhitda yuzaga kelgan voqelik asosidagi kechinma tasvirini berishga xizmat qildiradi. Buni quyidagi sxema asosida yanada aniq tasavvur qilish mumkin:

ADABIYOTLAR

1. Сухарев А. В. Развитие субъекта: Логос, космос и хаос. – 2-е изд. – М., 2022. – С.52.; [Большая российская энциклопедия https://bigenc.ru](https://bigenc.ru) (04.01.2024).
2. Давронова Ш.Ф. Истиклол даври ўзбек романларида Шарқ ва Ғарб анъаналарининг бадиий синтези. Филол.фан.докт.(DSc)...дисс.автореф. – Самарқанд, 2019. – Б.15.
3. <https://qomus.info> › cat-s › s... onlayn ensiklopediya (04.01.2024)
4. Рерих Н. К. Синтез / Контекст – 1973. – Москва: Наука, 1974. – С.411-412.
5. Имомова Г. Ўзбек ҳикояларида бадиий синтез шакллари ва ижодкорнинг поэтик концепцияси. Филол.фан.докт.(DSc) ... дисс. автореф. – Т., 2021. – Б.5.
6. Курунов С. Эгиз санъатлар. – Т.: Akademnashr, 2018. – Б.7-25. (– 144 б.)
7. Курунов Д. Адабиёт назарияси асослари. – Т.: Академнашр, 2018. – Б.70.
8. Турсунова Н. Ҳозирги ўзбек драматургиясида фольклор стилизацияси: Филол.фан.докт. (PhD) дисс...автореф. – Тошкент, 2020. – Б. 28.
9. Эльсберг Я. О синтезе традиций в русском реализме / Контекст – 1974. – Москва: Наука, 1975. – С.187-202.
10. Muhammadjonova G. Xalq dostonlarida badiiy sintez // International scientific journal of Biruni. Vol.1, Issue2. Oct. (2022). – Б.227.
11. Боров Ю. Эстетика. Москва: Политиздат, 1988. – 496 с.
12. Хотамов Н., Саримсов Б. Русско-узбекский толковый словарь литературоведческий терминов. – Т.: Ўқитувчи, 1979. – Б.283.; Философский энциклопедический словарь. – Москва: Советская энциклопедия, 1983. – С. 609.
13. Философский энциклопедический словарь.–Москва:Советская энцик-я, 1983. – С. 609.
14. Ярхо Б.И.Методология точного литературоведения.–М:Наука,1984.–С.195.
15. N.Jabborov. Alisher Navoiy an'analarining Abdulla Oripov she'riyatidagi poetik sintezi. // <https://inlibrary.uz> › archive › article (12.12.2023)
16. Рахмонов Н. Фольклор ва ёзма адабий алоқалар. ЎУМ. – Т., 2022. – Б.32.
17. Умурув Х. Бадиий ижод асослари. Дарслик. – Т.: Ўзбекистон, 2001.–Б.13.
18. Кондрашова И.И. Идея художественного синтеза и роль фольклора в концепции личности в прозе русской литературы конца XIX - начала XX века. Дис. ... канд. филол. наук. – Майкоп , 2004. – 176 с.